

היחסים הסוברים בין ישראל לתורכיה מאז הסכם הפיוס של 2016

גבראל מיטשל*

ינואר 2019

ביוני 2016, הודיעו נושאים ונותנים מטעם ישראל ותורכיה כי הגיעו להסכם פיוס שיסיים שש שנות משבר ביחסים בין שתי המדינות. ההסכם קבע כי ישראל תפצה את בני משפחותיהם של קורבנות משט המאוו מרמרה בסכום של 20 מיליון דולר, ותאפשר לתורכיה לבצע פרויקטים לשיקום ובניית תשתיות בעזה דרך נמל אשדוד (תורכיה ויתרה על תביעה קודמת שישראל תסיר את המצור מעל רצועת עזה). תורכיה התחייבה בתמורה להעביר חוק שימנע נקיטת מהלכים משפטיים נגד חיילי צה"ל שהיו מעורבים בפשיטה על הספינה התורכית ב-2010, הבטיחה שתמנע מחמאס לבצע פעילות צבאית או פיגועי טרור נגד ישראל משטחה ושתפעל להשבתם של שני אזרחים ישראלים ושתי גופות של חיילים שמוחזקים בידי חמאס. לסיכום, הצדדים החליטו על הליך שיאפשר נורמליזציה מלאה ביחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות וחילופי שגרירים.

בחודשים שלאחר מכן, ובהתאם לתנאים שנקבעו בהסכם, נראה היה כי בשטח חלה התקדמות בנרמול היחסים. מבחינת ישראל, הסכמתה של תורכיה להסיר את הווסטו שהטילה על השתתפות ישראלית בנאט"ו, לרבות פתיחת משרדי קבע בבריסל, הייתה אחד מתוצרי הלוואי המשמעותיים ביותר של הפיוס. באותה עת גם התקיימה שורה של מפגשים בילטרליים ברמת שרים בין הצדדים, חל גידול בתיירים ישראלים ותורכים, נערך משא ומתן על שיתוף פעולה אפשרי בתחום האנרגיה, ונשיא תורכיה רג'פ טאיפ ארדואן העניק ראיון לעיתונאי ישראלי.

בשונה מהנהוג לעתים בהסכמים דיפלומטיים, ההסכם הישראלי-תורכי לא כלל פגישה בין מנהיגי המדינות. ייתכן שפגישה כזאת תוכננה, אולם שבועות אחדים לאחר השגת ההסכם ביצעו גורמי צבא תורכים ניסיון הפיכה וסדרי העדיפויות באנקרה השתנו. גם אם נשקל ברצינות לקיים אירוע ציבורי גדול בהשתתפותם של ראש הממשלה בנימין נתניהו וארדואן, הוא נדחק במהרה הצדה, ולבסוף נשכח.

ניתן לחלק את יחסי ישראל-תורכיה לשני שלבים מאז חתימת הסכם הפיוס. השנה הראשונה התאפיינה בנרמול נטול טעויות, באופן יחסי, שבשיאו הוחלפו שגרירים בדצמבר 2016. אולם בעקבות אי הסכמות על מדיניות ישראל בירושלים ורצועת עזה, היחסים הדיפלומטיים הידרדרו שוב החל במחצית 2017, והמתיחות הגיעה לשיאה במאי 2018 עת החליטה תורכיה להחזיר את השגריר שלה מישראל וגירשה את שגריר ישראל מאנקרה. נייר זה מצביע על כמה מהלקחים העיקריים שניתן ללמוד מתקופה זו:

- הגאות והשפל בסכסוך הישראלי-פלסטיני, במיוחד חוסר היציבות ברצועת עזה, נותרו הגורם הקבוע ביחסי ישראל-תורכיה וכך יהיה גם בעתיד הנראה לעין.
- שלא כמו בתקופה שקדמה להסכם פיוס, אז נטו פקידים ישראל להתעלם מביקורת שמתחו עמיתיהם התורכים, מאז שהושג ההסכם חלה עלייה בדו-קרב המילולי בין הצדדים. הדבר מקשה על דיפלומטים משני הצדדים לקדם תהליך נרמול.
- רבים מהנימוקים שאותם ציינו פקידים ישראלים במהלך 2016 כהצדקה לתהליך הפיוס לא התממשו, במיוחד הסיכוי לשיתוף פעולה עתידי בתחום האנרגיה.
- הממשלות בישראל ובתורכיה אינן פועלות לשיפור היחסים הבילטרליים, אולם אף צד אינו רוצה שהסכסוך הדיפלומטי יעיב על קשרי המסחר המשמעותיים שמתקיימים ביניהן.

* גבראל מיטשל הוא עמית מדיניות במכון מיתווים ודוקטורנט ליחסים בינלאומיים באוניברסיטת וירג'יניה טק שבארה"ב.

אם לשפוט לפי הדפוסים שהתפתחו ביחסי ישראל-תורכיה מאז ההתפרצות של ארדואן על שמעון פרס בדאבוס¹ ב-2009, סביר שנקודות שלעיל יוסיפו לאפיין את יחסי ישראל-תורכיה גם בעתיד – וכמעט בוודאות, כל עוד ארדואן הוא שמכתיב את מדיניות-החוץ של ארצו. ממשלת ישראל חייבת להתאים עצמה למצב זה, על מנת למקסם ככל שניתן את הפוטנציאל שבכל זאת טמון ביחסים, כמו גם להימנע ממעידות.

מעזה לירושלים

לאורך השנים, החיכוכים הדיפלומטיים בין ישראל לתורכיה נגרמו בעיקר על רקע הסכסוך בין ישראל לפלסטינים (או המתוחות ביחסי ישראל עם העולם הערבי/מוסלמי במובן הרחב יותר). מגמה זו קדמה להופעתו של ארדואן בזירה הפוליטית בתורכיה, ואם לא יחול שינוי בלתי צפוי בנוגע לתהליך השלום, היא צפויה להימשך גם לאחר שיירד מהבמה. גם במהלך השנתיים שחלפו מאז הסכם הפיוס, לא חל שינוי של ממש בדפוס זה. הדינמיקה שביחסים בין ישראל לפלסטינים, במיוחד זו הנוגעת לירושלים ועזה, היא שהמשיכה להכתיב את הנימה בקשר שבין ירושלים ואנקרה.

סימני אזהרה מוקדמים כבר ניכרו במאי 2017 במהלך טקס פתיחת הפורום הבינלאומי בנושא ירושלים באיסטנבול. בנאומו שם, [מחה](#) ארדואן נגד האישור הטרומי שנתנה הכנסת להצעת חוק המגביל את קריאת המואזינים לתפילות בוקר מוקדמות, נגד המצור שהטילה ישראל על עזה, ונגד הדיבורים בממשל טראמפ על העברת שגרירות ארה"ב לירושלים. ארדואן האיצ במוסלמים לקיים צעדת מחאה למתחם הר הבית/מסגד אל-אקצא על מנת להפגין סולידריות נגד המדיניות "הגזענית והמפלה" של ישראל. משרד החוץ וראש עיריית ירושלים [ניר ברקת](#) הזדרזו להדוף את ההאשמות.

פולמוס דומה התרחש ביולי 2017, כשארדואן התערב בדיון על התקנת גלאי מתכת בכניסה למתחם הר הבית/אל אקצא כאמצעי בטיחות בעקבות מתקפת טרור שביצעו שלושה ערבים אזרחי ישראל באתר הקדוש. בעוד מנהיגים זרים אחרים מביעים דאגה ממהלך זה של ישראל (שבסופו של דבר בוטל), ארדואן הלך [צעד נוסף](#) וטען כי "ממשלת ישראל רוצה להרוס את האופי האסלאמי של ירושלים". משרד ראש הממשלה פרסם בתגובה [עקיצה](#) נגד ארדואן: "מעניין לראות מה ארדואן היה אומר לתושבי צפון קפריסין או לכורדים. ארדואן הוא האדם האחרון שיכול להטיף לישראל". תמיכתו של נתניהו בספטמבר 2017 בקיום משאל עם בעיראק על מתן [עצמאות לכורדים](#) הכעיסה אף היא את הפקידות התורכית. התסכול התורכי התפרץ כאשר ממשל טראמפ החליט לקיים הבטחת בחירות של הנשיא להעביר את שגרירות ארה"ב לירושלים. בפסגת חירום של מנהיגי ארגון מדינות האסלאם שנערכה בתורכיה בסוף 2017, [נזף המארח](#) ארדואן בארה"ב על המהלך וכינה את ישראל "מדינת טרור". העברת השגרירות במאי 2018 התרחשה במקביל לצעדות מחאה שבועיות לאורך גבול עזה עם ישראל שגבו קורבנות פלסטינים רבים ושפכו שמן נוסף על המדורה. ישראל דחתה הצעה תורכית [להטיס פצועים פלסטינים](#) מעזה לטיפול רפואי בתורכיה. ב-14 במאי 2018, היום בו נערך טקס חנוכת שגרירות ארה"ב בירושלים, הודיעה תורכיה כי היא מחזירה הביתה את שגרירה מווינגטון ותל אביב.²

ארדואן שיגר [סדרת ציוצים](#) (באופן חריג בשפה האנגלית) שבהם הטיל ספק במוסריות של נתניהו והביע תמיכה בעם הפלסטיני. נתניהו [ענה](#) בתגובה, "ארדואן הוא אחד מתומכיה הגדולים ביותר של חמאס ואין ספק שהוא מבין בטרור ומעשי טבח. אני מציע שלא יטיף לנו". למחרת הורתה אנקרה לשגריר ישראל איתן נאה לעזוב את תורכיה, [והשפילה אותו](#) כאשר זימנה צוותי צילום לנמל התעופה הבינלאומי אתאטורק לתעד את הבדיקה הביטחונית שעבר. עבור רבים הזכיר המקרה את ניסיונו של סגן שר החוץ דאז דני איילון [להשפיל בפומבי](#) את שגריר תורכיה אחמט אוגוז צ'ליקול ב-2010 בעקבות הקרנתה של סדרת טלוויזיה תורכית שבה הוצגו חיילי צה"ל כרוצחים.

* גבריאל מיטשל הוא עמית מדיניות במכון מתווים ודוקטורנט בלימודי ממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת וירג'יניה טק שבארה"ב. נייר זה מתפרסם בשיתוף פעולה עם קרן פרידריך אברט.

¹ כאשר הנשיא ארדואן נזף בפומבי בנשיא שמעון פרס במהלך ועידת דאבוס של הפורום הכלכלי העולמי על פעולות צה"ל במהלך מבצע עופרת יצוקה בעזה

² אף שתורכיה ייחסה את החלטתה להחזיר את שגרירה מארה"ב להעברת השגרירות האמריקאית מתל אביב לירושלים, בהסבר להשבתו של שגרירה מישראל היא ציינה את האלימות לאורך הגבול בין ישראל לעזה. בהינתן התזמון של מהלכים אלה, סביר להניח ששני האירועים השפיעו על החלטת ממשלת תורכיה. השגריר התורכי לווינגטון חזר לארה"ב לקראת סוף מאי 2018.

בתגובת-נגד, זימנה ישראל את מיופה הכוח של שגריר תורכיה למשרד החוץ לנציפה רשמית נגד היחס כלפי השגריר נאה, ובהמשך [גירשה](#) את הקונסול הכללי של תורכיה בירושלים, חוסנו גורקן טורקואולו. גירוש הקונסול הכללי לא היה מקרי, שכן משרדיה הקונסולריים של תורכיה משמשים כנציגותה הן בירושלים והן ברשות הפלסטינית. סילוקו של טורקואולו הגביל את יכולתה של תורכיה לפעול בירושלים וברשות הפלסטינית. בניסיון לצאת כשירה על העליונה משרשרת פעולות התגמול הגוברות, תורכיה סילקה משטחה את הקונסול הכללי של ישראל באיסטנבול.

יהיה זה פשטני לטעון שבדומה לסבבי בחירות קודמים, השימוש של ארדואן ברטוריקה אנטי-ישראלית (במערכה לקראת הבחירות לנשיאות תורכיה שהתקיימו ביוני 2018) נועדה אך ורק לשלהב את בסיס תומכיו. ראשית, עמדתה של תורכיה בנוגע לירושלים נותרה עקבית, ופקידים הזהירו חודשים מראש מפני תגובת-הנגד הדיפלומטית שתתרחש כתוצאה מהעברת השגרירות. המעורבות התורכית בסוגיית ירושלים אינה רטוריקה גרידא. מאז נחתם הסכם הפיוס, התרחבה [פעילותה של תורכיה במזרח ירושלים](#), לרבות מימון ארגונים אסלאמיים וגידול בתעשייה תיירותית קטנה שהובילה לעתים גם להפגנות בהשתתפות תורכים בעיר העתיקה ובסביבות מתחם הר הבית/אל-אקצא. העמותה *מירסימיז*, למשל, מספקת תרומות של מזון וביגוד בשכונות מזרח העיר, משפצת מבנים מהתקופה העות'מנית, ומציעה סיורים באל-אקצא. [באתר](#) של הארגון מתנוססות מודעות אודות פעילותו, לרבות צילומים המשקפים בגאווה את הזיקה שלו לארגון האחים המוסלמים. כפי שדווח בעיתון הארץ, [נוכחותה של תורכיה במזרח ירושלים מטרידה לא רק את ישראל](#), אלא גם כמה משכנותיה, לרבות ירדן, ערב הסעודית והרשות הפלסטינית. גם הדפוס הרחב יותר של תמיכה תורכית בארגון האחים המוסלמים ובשלוחותיו מעמתת את תורכיה עם מדינות אחרות בעולם הסוני.

המדיניות העוינת לישראל שאותה אימץ ארדואן ב-2009 הפתיעה פקידים ישראלים. כתוצאה, תגובת ישראל לא הייתה סדורה ועקבית. בין פרשת דאבוס הידועה לשמצה לבין החתימה על הסכם הפיוס ב-2016, פקידים ישראלים נמנעו בדרך כלל מהתנצחויות פומביות עם עמיתיהם התורכים בתקווה למנוע נזק נוסף ליחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות. אולם, מדיניות ישראל בשנתיים האחרונות משקפת גישה שונה, לוחמנית יותר, הכוללת גם ניסיונות לקדם חקיקה להכרה ברצח העם הארמני ותמיכה ציבורית במאמצי עצמאות כורדיים. ייתכן שפקידים ישראלים מאמינים שרק תגובת-נגד חזקה תכריח את ארדואן לשקול מחדש את גישתו, אולם אין הרבה עדות לכך שאסטרטגיה זו מצליחה.

יותר סביר שהטקטיקות החדשות של ממשלת ישראל הן תוצר לוואי של הנוף הפוליטי המשתנה מבית. יריבו העיקרי של נתניהו בכנסת, יו"ר מפלגת יש עתיד יאיר לפיד, הגביר את [מתקפתו המילולית](#) על עסקת הפיוס בין ישראל לתורכיה, אולי בניסיון לאגף את ראש הממשלה בסוגיה שעוררה בזמנו ויכוח ציבורי נוקב. לפיד הרחיק לכת והציע צעדי מדיניות משלו שנועדו לבדל את חזון מדיניות-החוץ שלו מזה של נתניהו, לרבות הכרה ישראלית ברצח העם הארמני, סיוע מוגבר לכורדים, וגניזת הדיבורים על שיתוף פעולה עם תורכיה בתחום האנרגיה. הטחת ביקורת על היחסים של ישראל עם תורכיה או על מה שנראה כצביעות של תורכיה כאשר היא שופטת מדיניות ישראלית, קונה לא רק קולות באופוזיציה, אלא גם בקרב חברי הקואליציה. לפיכך, ניתן לטעון כי החשש מפני אובדן הקרב על דעת הקהל מאז החתימה על הסכם הפיוס הוביל את ממשלת נתניהו לאמץ גישה אגרסיבית כלפי תורכיה.

תופעה דומה התרחשה בתורכיה. מתקפות נגד ישראל הפכו פרי בשל במערכות הבחירות התורכיות. העדות המשכנעת ביותר לכך היו סיסמאות הבחירות של מועמד האופוזיציה לנשיאות מטעם מפלגת העם הרפובליקאית (CHP), מוהרם אינג'ה, [שהשמיע ב-2018 רטוריקה אנטי-ישראלית](#) כדי לבסס את אמינותו הציבורית. במלים אחרות, הוצאת דיבתה של ישראל רעה היא אסטרטגיה שאין בה הרבה סיכון עבור מועמד השואף לחשוף את חסרונותיו של הנשיא ארדואן. במובנים רבים, גישה זו היא תמונת ראי המשקפת את התנהלותו של יאיר לפיד, שביקורתו נגד ארדואן וממשלת תורכיה משמשת כזרקור על מגרעותיה של ממשלת נתניהו.

מאז החתימה על הסכם הפיוס, פוליטיקאים ישראלים ותורכים חשים בנוח עם הפוליטיזציה של היחסים הבילטרליים. כתוצאה, הקשרים הדיפלומטיים הפכו שבריריים יותר. רבות מההזדמנויות שנראו אפשריות סביב החתימה על הסכם הפיוס ב-2016 נדחקו לאחור ולא נראה כי יקודמו בעתיד הנראה לעין. כפי שהדגימו תוצאות [סקר דעת הקהל שערך מכון מיתווים](#) במחצית ספטמבר 2017, מרבית הציבור בישראל אינו חש כי הסכם הפיוס שינה את אופיים של הקשרים הבילטרליים. במלים אחרות, לאף אחד מהצדדים אין מוטיבציה

להשקיע את ההון הנדרש כדי להחיות את מערכת היחסים. וגם אם שגרירים של ישראל ותורכיה ישובו לבירות זו של זו, לא צפויה אותה תחושת התלהבות, ולו רגעית, שליוותה את הסכם הפיוס. כפי שמשתקף [ממדד מדיניות-החוץ הישראלי](#) לשנת 2018 של מכון מיתווים, הציבור בישראל חצוי בשאלה אם על הממשלה אפילו לנסות לשפר את היחסים עם תורכיה.

מציאות כלכלית והזדמנויות

על אף העליות והמורדות ביחסים הדיפלומטיים, קשרי הכלכלה בין ישראל לתורכיה הוכיחו עצמם איתנים. תורכיה היא שותפת הסחר השישית בגודלה של ישראל וקיים פוטנציאל לגידול עצום בהיקף הסחר בשנים הקרובות. דומה כי הכלכלה הייתה אחד הכוחות שהניעו את חתימת הסכם הפיוס. בזמן, ייתכן שהמתיחות הפוליטית תמנע את הגשמת הפוטנציאל המלא של היחסים המסחריים.

לפי פקידים ישראלים, אחד התמריצים העיקריים להסכם הפיוס עם תורכיה היה פוטנציאל לשיתוף פעולה עתידי בתחום האנרגיה (אף שהתורכים התעניינו יותר באינטרסים אסטרטגיים משותפים). שיתוף הפעולה הפוטנציאלי נשען על הנחה שתורכיה וישראל הן שותפות טבעיות. זאת בעקבות תגלית מצבורי הגז הטבעי בים התיכון, שהפכו את ישראל לאחת מספקיות האנרגיה הגדולות במזרח הים התיכון. שתורכיה היא אחת מצרכניות האנרגיה הגדולות באזור וגם מהווה את האפיק הישיר ביותר לייצוא גז מישראל לאירופה. תורכיה מייבאת את מרבית הגז הטבעי שהיא צורכת, בעיקר מרוסיה ואיראן, ומתייחסת עם השתיים עודדה פקידים באנקרה לחפש דרכים לגוון את מקורות האנרגיה שלה. בזמן, [מחלוקת משפטית](#) בין ישראל למצרים עוררה סימן שאלה לגבי אחד מאפיקי היצוא של ישראל, מה שהגביר את ישימותו של צינור גז מישראל לתורכיה.³ כמו כן, הסתמנה אופטימיות באשר למשא ומתן לשלום שהתקיים באותה עת בין קפריסין והאמונה שפתרון הסכסוך שם יאפשר שיתוף פעולה אזורי בתחום האנרגיה. גורמים בישראל ובתורכיה ראו בתחום הגז הטבעי אפשרויות שיניבו רווחים לישראל ותורכיה כאחד. כך סברה גם ארה"ב, שתמכה במאמצי הפיוס בין ישראל ותורכיה כמו גם בקידום שיתוף פעולה עתידי ביניהן בתחום האנרגיה.

אולם האופטימיות של 2016 עברה חלפה לה, וכיום נראה כי הסיכוי לשיתוף פעולה ישראלי-תורכי בתחום זה נגזר. העדר ההתקדמות בסוגיה זו נבע בעיקר מתסבוכות פוליטיות ומסחריות. עלות בנייתו של צינור תת-ימי לאורך 480 ק"מ מישראל לתורכיה נאמדת בסכום שבין 2 מיליארד ל-4 מיליארד דולר. תשתיות נוספות להובלת הגז הישראלי בתוך תורכיה יחייבו השקעה של 2 עד 3 מיליארד דולר נוספים. המחיר הנמוך של הגז הטבעי בשוקי העולם יקשה על גיוס השקעה זרה בהיקף מספק. לאחר ההפיכה הכושלת בתורכיה במחצית יולי 2016, הביעו משקיעים רבים ספק לגבי יציבותה הפוליטית והכלכלית ארוכת הטווח של המדינה. העובדה שצינור גז עתידי יעבור דרך האזור הכלכלי הבלעדי של קפריסין סיבכה את המצב עוד יותר. פקידים קפריסאים נחושים בדעתם לא לאפשר מעבר של צינור כזה במים שלהם עד אשר יפתר הסכסוך בין קפריסין ותורכיה.

ישנן דעות משפטיות סותרות בשאלה אם מעבר של צינור תת-ימי במים הכלכליים של קפריסין יהווה הפרה של אמנת האו"ם לחוק הים (UNCLOS), אולם חששות מפני עיכובי בנייה כתוצאה מהליך בורות בינלאומית בסוגיה זו הספיקו כדי לקבור את תכנית הצינור. ישראל גם חששה מפני פגיעה ביחסיה המתפתחים עם קפריסין ויוון לטובת רווח מסחרי. הברית בין ישראל, קפריסין ויוון, שנכרתה גם לאור התמוטטות קשרי ישראל-תורכיה, קיבלה חיזוק באמצעות תרגילים צבאיים משותפים ומפגשי פסגה משולשים. מבחינתה של ישראל, קפריסין היא שותפה אזורית חיונית שתתאים כמעט לכל יוזמת שיתוף פעולה אפשרי בתחום האנרגיה, בין אם באמצעות שותפות עם מיזם כזה או השתתפות [בפרויקט השאפתני](#) להנחת צינור גז מהצד המזרחי של הים התיכון, דרך יוון לאירופה.

ייתכן שבנסיבות נכונות ובאמצעות רצון פוליטי ניתן היה לגבור על המכשולים שהקשו על שיתוף פעולה ישראלי-תורכי בתחום האנרגיה. אולם לפי פקידים במשרד החוץ הישראלי, הצדדים [מעולם לא הסכימו](#) על המחיר בו ימכר הגז וכיום האופציה התורכית אינה על הפרק. לאחר חודשים ארוכים שבהם דובר על ביקור אפשרי בישראל של בראט אלבייראק, חתנו של ארדואן ומי שהיה בזמנו שר האנרגיה של תורכיה, הוסב

³ בדצמבר 2015, הורה בית משפט בינלאומי לבוררות למצרים לשלם קנס של קרוב ל-1.73 מיליארד דולר לישראל עבור עיכובים ונזקים לצינור הגז הטבעי שהוביל גז ממצרים לישראל.

המבט לעבר מצרים. ירושלים וקהיר לא רק שהגיעו להסכמה על פתרון המחלוקת המשפטית ביניהן, אלא ששני הצדדים תכננו יחדיו דרך [למכירת גז טבעי מישראל](#) לחברה מצרית.

לא תמיד ניתן להגשים חזון, בוודאי לא כשמדובר בפרויקט תשתית גדול במיוחד דוגמת צינור גז. שותפויות רב-לאומיות בתחום האנרגיה מצריכות איזון נכון בין היתכנות פוליטית, טכנית ומסחרית. אולם קיימות הזדמנויות אחרות להגדלת היקף הסחר בין ישראל לתורכיה. הכלכלות של תורכיה וישראל משלימות זו את זו ונשענות על כוח עבודה צעיר ומגוון. השקעה ישירה, מיזמים משותפים, והקמתם של אתרי מחקר ופיתוח בתורכיה הפכו מרכיבי יסוד במערכת היחסים הבילטרלית במאה ה-21. בזמן, מאז 2010 היקף הסחר בין המגזר הפרטי בשתי המדינות נמצא בצמיחה. חוסר אמון ברמה הממשלתית מונע את הרחבתו של המסחר הבילטרלי. חברות ישראליות נרתעות מהשקעה בשוק בלתי יציב ואילו התורכים חוששים, כנראה, מפני ההשפעה השלילית שתהיה למגעים עם ישראל בתקופה דיפלומטית סוערת. ארדואן נמנע בעבר מ"לערב עסקים עם פוליטיקה", אולם במהלך מערכת הבחירות לנשיאות [איים לעתים](#) כי יאסור את כניסתם של מוצרים ישראלים לארצו כמחאה על החלטת ארה"ב להעביר את שגרירותה לירושלים. הוא אף הרחיק לכת ורמז כי תורכיה עלולה לנתק את יחסיה הכלכליים עם ישראל.

איומים אלה, שלא התממשו לבסוף, לא נלקחו ברצינות יתר, בין השאר משום ששני הצדדים הצליחו בעבר להימנע ממהלכים שידרדו את היחסים ביניהם לתהום. לדוגמה, ניסיונות שנעשו להעביר בכנסת [חקיקה שתכיר ברצח העם הארמני](#) לא זכו לתמיכת הקואליציה. גם מפלגת הצדק והפיתוח של ארדואן (AKP) לא הצטרפה לחקיקה שיזמה מפלגת CHP שקראה לניתוק הקשרים עם ישראל. ב-2010 הציג ארדואן לממשלת ישראל סדרת דרישות בתמורה לנורמליזציה של היחסים הדיפלומטיים בעקבות משבר המשט. לעומת זאת, במבוי הסתום אליו נקלעו היחסים כיום, תורכיה אינה מציגה דרישות ברורות, והדבר מחליש את עוצמת הלשון המאיימת. עם זאת, איומיו של ארדואן אותנו על מצב תזזיתי ומשברי, שהרתיע משקיעים רבים.

מאז 2016, התעוררו מספר ההזדמנויות מסחריות לשיתוף פעולה בין המדינות, חלקן כתוצר לוואי של האתגרים הכלכליים שבפניהם ניצבת תורכיה ורמת האינפלציה העולה במדינה. כתוצאה מכך, יש לשתי המדינות סיבות טובות [לספק תמריצים לסחר בילטרלי](#). במיוחד בתחומי תוכנה מתקדמת, טכנולוגיות מידע וביטחון סייבר. ישראל, למשל, מבקשת להגיע להסכם שיפתח את השוק התורכי לחברות תעופה ישראליות. כיום מתבצעות הטיסות בין ישראל לתורכיה באמצעות חברות תעופה תורכיות.⁴ כמו כן, קיימות מספר הזדמנויות עסקיות עבור תורכיה בגדה המערבית – [לרבות אזורי תעשייה וסחר חופשי](#) – שניתן היה לממש אותן במסגרת יחסים משופרים עם ישראל. תורכיה גם טרם ניצלה את הסעיף המיוחד בהסכם הפיוס שהתיר לה לשפר את התשתיות ברצועת עזה. וכפי שקרה בעבר, שיפור יחסים מדיניים בין המדינות ישפיע לחיוב גם על מספר התיירים הישראלים שיבקרו בתורכיה.

תהליך אוסלו פתח בפני ישראל ותורכיה בשנות ה-90' פתח לשיפור מערכת היחסים ביניהן. אחת מגולות הכותרת של אותה תקופה הייתה החתימה על הסכם סחר חופשי בין שתי המדינות. אולם על אף ההזדמנויות הרבות להרחבת השותפות, האופי הבלתי צפוי של היחסים בין ישראל לתורכיה בעשור האחרון מנע את מימוש הפוטנציאל של קשרי הכלכלה. במקום להדגיש את חוסנו של המסחר הדו-צדדי בין ישראל לתורכיה, בישראל ובתורכיה צריכים לעודד משקיעים מתחומים חדשים שהיססו עד כה מקידום עסקים עם הצד השני.

המצב הנורמלי החדש?

תהליך הפיוס שבו פתחו ישראל ותורכיה ב-2016 רק החל וכבר נסוג לאחור. חוסר אמון מתמשך ברמה הממשלתית מונע את הרחבתן של שותפויות הסחר הקיימות ואת פתרון של מחלוקות מדיניות. גם אם שתי המדינות ימצאו דרך לשפר יחסים וגם אם שוב יוחלפו שגרירים, הרי שהדיפלומטים יחזרו למקומות מושבם מתוך הבנה שללא מאמץ רציני יותר לקדם דו-שיח ולנהל סכסוכים, כהונותיהם תהיינה קצרות.

מגעים בין ארגוני החברה האזרחית בשתי המדינות אף הם טעוני טיפוח, בין השאר בשל ההתפתחויות בתורכיה. ניסיון ההפיכה ביולי 2016, וביתר שאת התגובה הקשה של הממשלה התורכית שבאה בעקבותיו (כולל נגד חוקרים, מומחים ופעילים חברתיים), סתמה שלא במתכוון אפיקים רבים לשיתוף פעולה ודו-שיח

⁴ חברת טורקיש איירליינס היא חברת התעופה השנייה בגודלה שפועלת בנמל התעופה בן-גוריון, אחרי החברה הלאומית אל על.

בין גורמים בלתי-רשמיים משתי המדינות. ערוצי קשר חדשים נבנים בתקופה זאת, אך באטיות. לפיכך, רק מעט גורמים אזרחיים מישראל ומתורכיה עמדו בקשר בתקופת ההידרדרות האחרונה ביחסים, והשפעתם על מאמצים לקדם שיפור יחסים בין המדינות היא כיום מוגבלת. בלא דו-שיח בריא בין החברות האזרחיות בשתי המדינות, לא סביר שיחסי ישראל-תורכיה יחרגו מהדפוס הקיים של חוסר הסכמה ואי הבנות.

אין גם להתעלם מתפקידה של ארה"ב. תיקון הקלקולים ביחסי ישראל-תורכיה היה מרכיב מרכזי במדיניות החוץ של הנשיא אובמה, וארה"ב השקיעה מאמצים רבים בניסיונות גישור בין שתי בנות בריתה החשובות במזרח התיכון. בעבר, חלקו שלוש המדינות הללו חששות בנושא איראן, ההתפתחויות בסוריה, והמאבק בטרור. אולם כיום, אין כמעט, אם בכלל, דיאלוג אסטרטגי בין השחקנים הללו. למעשה, המתיחות בין ירושלים לאנקרה מחווירה לעומת [התהום שנפערה בין ארה"ב לתורכיה](#). סנקציות אמריקאיות על פקידים תורכים – בתגובה למעצרו המתמשך של הכומר האמריקאי אנדרו ברנסון – עודדו פוליטיקאים ישראלים לדבוק עוד יותר בגישה הביקורתית שלהם כלפי תורכיה. מומחים תורכים אחדים טענו כי אנקרה יכולה הייתה לנקוט נימה פייסנית כלפי ישראל על מנת לגייס אהדה אמריקאית, אולם גם אם פיוס ישראלי-תורכי היה מתרחש, ספק אם ביכולתו להשפיע כיום באופן דרמטי על יחסי תורכיה-ארה"ב.

חשוב מכך, הדפוסים ההיסטוריים של יחסי ישראל-תורכיה קשורים במישרין למצב היחסים בין ישראל לפלסטינים. כל עוד הסכסוך הישראלי-פלסטיני מבעבע על אש קטנה, יכולות ישראל ותורכיה לאתר דרכים לשתף פעולה זו עם זו. אולם כפי שקרה פעם אחר פעם במהלך העשור האחרון, מתיחות סביב סוגיות ירושלים ועזה עוררו מחלוקות רציניות בין ישראל ותורכיה והעמיקו את חוסר האמון ביניהן, ברמת הממשלה והחברה כאחד. חילופי דברים קשים ופומביים בין בכירים משתי המדינות הפכו יותר ויותר נפוצים.

במידה שהקשרים הדיפלומטיים ישובו לתקנם – וישנה סיבה טובה להאמין כי יום זה אכן יגיע במוקדם ובמאוחר – ישראל תצטרך לאמץ גישה מציאותית באשר למגבלות היחסים עם תורכיה, ובו בזמן להיות מוכנה לנצל הזדמנויות כאשר אלה מופיעות. על ישראל לקבל את העובדה שתמיכה בנרטיב הפלסטיני אינה נחלתם רק של הנשיא ארדואן ומפלגת הצדק והפיתוח, אלא של חוגים נרחבים ומגוונים בחברה התורכית. הדבר אינו שולל בהכרח שיפור ביחסים הביטורליים, אולם הוא עלול לחבל בפוטנציאל צמיחת היחסים. על הפוליטיקאים לרסן עצמם מהשמעת ביקורת ציבורית קשה מדי כלפי עמיתיהם ולהדגיש את היתרונות החשובים שגלומים בשיתוף פעולה בין תורכיה לישראל, ואת סיפורי ההצלחה שקיימים גם כיום בקשר בין המדינות.

שני הצדדים צריכים גם להקדיש זמן לדיון על אופי מערכת היחסים שישראל ותורכיה מקוות לנהל במהלך חמש או עשר השנים הקרובות, ברמה המדינית, הכלכלית והאזרחית. כפי שצוין ב-2016 בנייר עמדה משותף למכון מיתווים ולמרכז (התורכי) למגמות פוליטיות גלובליות (Global Political Trends Center), בהעדר ניסיון לספק תשובה לשאלות ליבה אלה ולייצר מנגנונים להכלת משברים בילטרליים וליישוב סכסוכים בסוגיות אזרחיות, קיים סיכוי די גבוה שמשברים דיפלומטיים בין ישראל ותורכיה יוסיפו להתרחש גם בעתיד. היתרונות שבשיתוף פעולה בין המדינות עדיין משמעותיים דיים כדי ששני הצדדים ימנעו מניתוק קשרים, כך שהאתגר שניצב כיום בפני קובעי המדיניות הוא להסביר את חשיבות היחסים, לנמק מדוע סבב המתיחות הנוכחי אינו מטיב עם אף צד, ולהדגיש שהפוטנציאל האסטרטגי, הכלכלי והתרבותי של שותפות זו טרם מוצה במלואו.

ישראל חולקת ערכים ועקרונות יסוד עם מדינות רבות. אולם כאשר מדובר ביחסי חוץ עם מדינות במזרח התיכון, מדיניותה של ישראל מעניקה לעתים עדיפות לאינטרסים משותפים, בעיקר אסטרטגיים וכלכליים, על פני המרכיב הערכי. תורכיה ממשיכה לשחק תפקיד משמעותי בנושאים אזרחיים, וסביר להניח שאינטרסים אסטרטגיים וכלכליים מרכזיים שלה יחפפו לאלה של ישראל בטווח הקצר והארוך. על אף החיכוך הנוכחי בין ממשלותיהן, קיימת תלות הדדית גוברת בין ישראל ותורכיה. בשל תלות הדדית זו, תקופות של מתח פוליטי בין שתי המדינות מאתגרות את הדיפלומטים, את אנשי העסקים ואת האזרחים גם יחד. על מנת לצלוח את המשבר הנוכחי, יזדקקו שתי המדינות למנהיגות שמוכנה לחשוב מעבר לשיקולים של רווחים פוליטיים מידיים, ולמצוא שפה משותפת להידבר בה על מנת לקדם אינטרסים משותפים ולהיטיב עם הדור הבא.